

2. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”, 1-илоvasи, 9-банди.

3. 2015 European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) User’s Guide, a Joint Project by the European Higher Education Area, the Bologna Process and European Commission in 2015. Европа Кредитларни Кўчириш ва Жамғариб Бориш Тизими бўйича Фойдаланувчига Қўлланма (ECTS).

4. Надырова Н.А. Внедрение кредитно-модульной технологии обучения в условиях инновационного образования Казахстана.

5. Чередник Е.В. Кредитно-модульная система обучения. Статти –Наукови публикации.

6. Чуприна Е.В. Модульно-рейтинговая система преподавания дисциплины «Экология» в строительном вузе. // Журнал “Психология и педагогика”. 2007. №10.

РЕЗЮМЕ. Маколада кредит-модуль тизимида таълим жараёнларини ташкил қилиш олий таълим муассасаларида “Экология ва табиатни муҳофаза қилиш” фанидан аудитория машғулотларини олиб бориш, ўқув фаолиятлар турлари ва босқичлари кўриб чиқилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается организация учебных процессов в кредитно-модульной системе, проведение аудиторных занятий по предмету «Экология и охрана природы» в высших учебных заведениях, а также виды и этапы образовательной деятельности.

SUMMARY. The article examines the organization of educational processes in the credit-module system, conducting audience classes on the subject of "Ecology and nature protection" in higher educational institutions, and the types and stages of educational activities.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ УҚУВЧИЛАРИНИНГ МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ ТУШУНЧАЛАРИНИ ТОПИШМОҚЛАР ОРҚАЛИ ШАҚЛЛАНТИРИШ

Л.А.Ибрагимова – мустақил тадиқотчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институтини

Таянч сўзлар: кичик мактаб ёшидаги болалар, болалар психологияси, психологизм, мантикий ўргатиш, бадий психологизм, нафосат таъсири, болалар фольклори, нафосат тарбияси психологик ривожланиш воситаси, болалар фольклори ва тарбия.

Ключевые слова: дети школьного возраста, детская психология, психологизм, логическое учение, художественный психологизм, эстетическое влияние, детский фольклор, эстетическое воспитание, средства психологического развития, детский фольклор и воспитание.

Key words: school children, children’s psychology, psychology area, teaching logically, area of fine psychology, aesthetic influence, children’s folklore, aesthetic education, the means of psychological development, children’s folklore and education.

Инсон табиатининг бир бўлаги. Инсон табиат билан кўзга кўринмас иплар воситасида болангандир. Шу сабабли ҳам ҳар бир инсон ўзининг табиат билан бўлган муносабатини ўзи яшаётган табиий муҳит, географик шароитга қараб белгиланган. Ҳар бир табиат ҳодисаси инсонларга сиру синоатга бой тилсим бўлиб кўринган ва табиийки, инсон уни узи мушоҳадаси, ҳаёлий фантазияси билан кашф қилишга, сирли дунёни ўзига ҳар хил тасаввур этишга, уни рамзлар воситасида қамраб олишга ҳаракат қилган. Ушбу фаолиятда унга ўз ижоди топишмоқлар ёрдамга келган, шу орқали объектив борлиқни фикр фантазияси билан кўришга инъишланган. Кузатишимизча, бу хил топишмоқлар энг қадимги даврларда, яъни инсон табиат олдида ожиз бир мавжудод бўлган даврларда юзага келган.

Топишмоқларда мавжуд борлиқни идрок қилишнинг ҳаёт ходисаларини кузатиш, улар ҳақида фикр юритишнинг, инсон дунёқарашининг ибтидоий илдизлари кўзга ташланади. Ушбу даврларда яратилган топишмоқлар оддийлик, кам сўзлик, қисқасида предметларнинг инсонлар яшаётган муҳитдан олисда бўлмаслиги, инсон табиий сезгиларга маълум бўлган нарсаларнинг топишмоқларда ифодаланиши кабилар билан характерланади. Масалан: «Өрели кийизди жаза алмадым» (осмон), «Керегениң басында ақ жаўлық» (Куёш), «Таў басында жарты нан» (ой), «Үй үстінде усақ тас» (юлдуз) каби.

Баъзи топишмоқларда осмонда ҳаёт мавжуд, у ерда ҳам кишилар ердаги каби яшайди, коинот-

даги осмон жисмлари буюк яратувчининг болаларидир каби тушунчалар билан қадимги инсонлар фикр-мушокадаси эволюцияси кўзга ташланади.

Бар бирейдин бир улы ҳамде қызы

Оларды биледи дуньяның жүзи

Улы түнде, қызы күндиз уйықлайды

Хеш кимге билинбес жүргенде изи.

Топишмоқларда халқ ҳаёти акс этади, унинг турмуш тарзи, атрофини ўраб турган табиат, касб-кори, ўсимликлари, ҳайвонот олами, табиат ҳодисалари, йил ва ойлар саноклари ва ҳ. Ҳ. Ҳ. ифодасини топади. Масалан:

Он еки шақалы үлкен дарак,

Хәр шақада отыз жапырақ

Жапырактың бир жағы қара

Бир жағы ақ (12 ой, 30 кун, 30 тун)

ушбу топишмоқда ой ва йил саналари катта да-рахт сифатида тасаввур қилинган. Мамақалди-роқ, гулдураши кейин ёмғир ёғиши, шамолнинг гирдаб ҳосил қилиши, олов, қор, деҳқончилик экинлари-жухори, бугдой, пахта, қовун, қалампир, пиёз, саб-зи, кунгабоқор, гул ва боғдорчилик мевалари-узум, жийда кабилар ёввойи ҳолда ўса-диган ўсим-ликлар-жувсан (ёвсан), ёввойи гилос, чеўл, кара-мик, сутилмақ, эшекей, сўбиқ, қамиш, ўтин, сув қа-воқ кабиларни алоҳида топишмоқлар сифатида таърифланган. Уларда халқ оғзаки ижоди-га хос муболаға, жонлантириш, ўхшатиш, рамзий тенглашлар, сифатлашлар, фантастик ҳаёлий тас-вирлар, образли, мушоҳадалар кенг қўллани-лиши, булар эса ёш авлодни мантикий фикрлаш-га, бадий ташбехлар эса уларнинг эстетик дидини

ўстиришга хизмат қилиши алоҳида таъкидланади. Гўзал сўз либосига бурканган топишмоқлар топилажак предмет билан бирга унинг лисоний ифодасини ҳам болалар тафаккурига мустаҳкам жойлаштирадики, бу эса ўз навбатида уларда сўз санъатига, фикрни шоирона етказишга ҳавас ўйғотади ва шу тариқа тафаккур ватил яхлитлигида баркамол авлод тарбиясига замин яратилади. Чунки бу энг қадимги китоб саналган «Авесто»да ҳам «Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал», деб бекорга таъкидланмаган.

Халқ педагогикасида ёшларга оламни идрок этишга ўргатиш анъаналари кичик мактаб ёшидаги болаларни халқ топишмоқлари воситасида инсонни ва ҳайвонот оламини идрок этишга ва шу орқали уларда мантиқий фикрлашни такомиллаштиришга ўргатиш анъаналари, шунингдек, кейинги-XX аср сарҳадларида яратилган топишмоқларнинг мазкур таълим-тарбияни амалга оширишдаги роли масалалари ёритилган.

Дарҳақиқат, инсониятнинг бутун умри оламнинг сиру синоатини, ўзини ўраб турган табиий ва ижтимоий муҳитининг бирликлари ва элементларини, табиат ва инсон орасидаги муносабатлар ва алоқаларни, оламда мавжуд бўлган нарсалар ва предметлар, инсоният ва ҳайвонот дунёсининг ўзаро яхлитлиги, бир бир бутунлиги ва уларнинг ҳаётда юз берадиган воқеа-ҳодисалар билан сабабий боғланишлари ҳақидаги маълумотларни ўрганишга, билишга сарфланади, кичик мактаб ёшидаги болалар эса ушбу олам ажойиботлари, синлари, унда мавжуд бўлган турфа нарса ва воқеликларни билишнинг дастлабки босқичида турган жажжи авлодлардир. Уларга ҳаётда ушбу оламни ўргатишнинг ҳар хил усуллари ва воситалари мавжудки, улар орасида топишмоқларнинг алоҳида ўрни бор.

Адабиётлар

1. Ахметов С., Есенов Ж., Жаримбетов Қ. Эдебияттанў атамаларының орысша-каракалпакша түсиндирме сөзлиги. -Нөкис: «Билим», 1994.
2. Қурбанбаев И. Каракалпак балалар эдебияты. -Нөкис: «Билим», 1992.
3. Сапарбаев Т. Нравственное воспитание младших школьников средствами устного народного творчества. -АД на соиск. уч.ст. к.п.н.-Ташкент, 1998.
4. Тлеғенов А. Воспитание у подростков духовно-нравственных ценностей средствами народных дастанов. -АД на соиск.уч. ст. к.п.н.-Ташкент, 1998.

РЕЗЮМЕ. Мақола педагогика назарияси ва педагогика тарихи доирасида педагогика фанларининг ўта долзарб масаласига бағишланиб, унда кичик мактаб ёшидаги болалар психологиясининг ривожланишида қарақалпоқ халқ оғзаки адабиёти намуналари бўлган болалар қўшиқлари, эртақлар, топишмоқ, тезайтишлар ва мақолларнинг таъсири ва тутган ўрни кенг ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена одной из важнейших проблем педагогической науки изучению и выявлению роли и места жанровых видов каракалпакской фольклорной литературы, как детские стихотворения, сказки, загадки, скороговорки и пословицы и поговорки в психологическом развитии детей школьного возраста в теоретическом и историческом аспектах.

SUMMARY. The article deals with one the most important problems of bringing up school children and the influence of works of Karakalpak folklore as fairy tales, riddles, twisters, proverbs and sayings, children's poem's and phymes onto children's psychology. Their educational role are revealed on the bage of theoretical and historical aspects of pedagogics.

Ҳар қандай ижод маҳсули қаби топишмоқлар ҳам инсоният билан ҳамнафас асрлар оша ривожланиб, такомиллашиб, инсоннинг дунёни билиши, идрок этишининг бир воситаси сифатида ҳукм суриб, яшаб келмоқда. Уларда инсониятнинг дастлабки тирикчилик воситаси, касб-ҳунари, турмуш тарзи, унинг ҳаёт кечириши, ўз фаолиятини олиб бориши учун зарур бўлган маиший қуроқлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, кийим-кечаги, хулқ-атвори қабилар ўз ифодасини топган.

Маълумки, инсоният тирикчилигининг бош манбаи чорвачилик ва деҳқончиликдир. Ҳали инсоният маданий ҳаёт кечириш даврига етмасдан илгари ўз тирикчилигини чорвачилик ва деҳқончилик билан амалга оширган. Чорвачилик инсонларнинг энг қадимги касби бўлиб, ўз ҳаётини йўлга қўйишга, овланган ҳайвонларнинг баъзиларини қўлга ўргатиб, чорвачилик билан шуғилланишга ўтганлар.

Топишмоқлар ҳам, энг аввало, инсонларга яқин, уларнинг доимий кузатувида бўлган нарсаларга бағишланган. Чунки топишмоққа олинган нарса ва предметларни топишмоқ айтувчи ҳам, уни топувчи шахс ҳам доим кўриб, ёки эшитиб, хусусиятларини билиб, кузатиб юрган. Шу тариқа топишмоқдаги нарса ҳар икки томон онгида ҳам гавдаланадиган нарсадир.

Бола тарбияси кичик мактаб ёшидан бошлаб олдин оилада, кейин мактабгача таълим муассасаларида, сўнгра умумтаълим мактабларида, ўрта махсус ва олий таълим тизимларида, меҳнат фаолияти давомида ва ҳ. давом этади. Демак, инсон бутун умри давомида тарбияга муҳтож. Шу сабабли ҳам уни жамият учун фойдали, онгли, баркамол, маънавий-маданий етук этиб тарбиялаш тарбия масканларининг, қолаверса, бутун жамоатчиликнинг вазифаси бўлиб ҳисобланади.